

МОВОЗНАВСТВО

ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. ДИСКУРСОЛОГІЯ. ДИСКУРС-АНАЛІЗ

УДК 316.454.5

Грабовська І. В.,
кандидат філологічних наук,
Київський національний лінгвістичний університет

СЕМАНТИКА Й ПРАГМАТИКА КОНТАКТОВСТАНОВЛЮВАЛЬНИХ МЕТАКОМУНІКАТИВНИХ ПИТАНЬ В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Закономірним розвитком вивчення діалогічного дискурсу є поворот у лінгвістиці від досліджень значущого комунікативно-інформативного мовленнєвого матеріалу до більш активних студій інформативно збіднених виявів фатичного та регулятивного планів комунікації (О. М. Ільченко, О. А. Романов, А. М. Сініцина, Р. Якобсон, G. Bateson, S. I. Hayakawa, J. Laver, J. Ruesch, P. Watzlawick та ін.). У цьому контексті все більший інтерес викликає фатична метакомунікативна функція мови, досліджена у вітчизняній лінгвістиці Г. Г. Почепцовим, Т. Д. Четіані, І. С. Шевченко, Ю. В. Матюхіною, Ю. В. Косенко та актуалізована за допомогою спеціально призначених для цього засобів мовлення. У фокусі нашої розвідки знаходяться питальні за формою конструкції, що реалізують найбільш характерний для діалогічного дискурсу вид структурно-сислового зв'язку реплік співрозмовників. Це – метакомунікативні питання (далі – МКП), призначення яких полягає у встановленні, підтримуванні й завершенні мовленнєвого контакту як системи зв'язків акустичного, психологічного та соціально-етикетного характеру, що забезпечує успішний перебіг процесу комунікації.

Увага до фатичної метакомунікації зовсім не випадкова, оскільки, з одного боку, фатичний дискурс (phatic communion) [19], на відміну від інформативно насиченого дискурсу (informative discourse) [16], дає можливість виявити соціальні та психологічні характеристики комунікантів, їх уміння та навички спілкуватися, а отже, максимально зближує нас із особистістю мовця; з іншого боку, виходячи з особливостей вживання співрозмовниками метакомунікативних питань, можна виявити специфіку їх будови та функціонування в англomовному діалогічному дискурсі.

Розгляд комунікативного акту як окремої цілісної і завершені інтеракції співрозмовників у всьому обсязі її реалізації, починаючи зі встановлення мовленнєвого контакту і закінчуючи його завершенням, зумовлюють мету статті – розкрити механізм встановлення інтеракції комунікантів за допомогою МКП у сучасному англomовному діалогічному дискурсі.

Стадія встановлення мовленнєвого контакту є нульовою стадією спілкування [9, 444], своєрідність якої полягає в тому, що вона передуює передаванню пропозиційно значущого повідомлення. Очевидно, що перед тим, як почати спілкування, необхідно встановити мовленнєвий контакт, налагодити не тільки фізичний, але й психологічний канал зв'язку, без якого неможлива мовленнєва діяльність. Значення зазначеного фактору підкреслюється вже самим включенням мовленнєвого контакту в традиційну

модель комунікативного акту поряд з 1) адресатом, 2) адресантом, 3) контекстом, 4) кодом і 5) повідомленням [12, 198].

До того ж орієнтація на контакт з адресатом виявляється вже на ранньому мотиваційно-спонукальному, а потім і на реалізуючому етапах мовленнєвої діяльності [6, 133], що експліцитно виражається за допомогою вербальних засобів метакомунікативного характеру, які регулюють початкову стадію взаємодії сторін, що спілкуються.

Під контактовою встановлювальною функцією О. С. Ахманова [2, 508] розуміє одну з функцій мовлення, яка проявляється у ситуаціях, в яких адресант не прагне одразу передати слухачеві певну інформацію, а хоче лише надати природності спільному перебуванню де-небудь, підготувати слухача до сприйняття інформації, повернути до себе увагу і т.ін. Контактвою встановлювальною функцією, таким чином, обслуговує лише початок, стадію ініціації мовленнєвого контакту.

Стадія встановлення мовленнєвого контакту передбачає дотримання певних мовленнєвих ритуалів і характеризується варіативністю різноманітних сценаріїв розвитку подій [4, 74; 5; 7, 95; 8; 10 95]. Комуніканти використовують “моделі й природні сценарії поведінки, властиві ситуаціям зустрічі” [17, 2]. Сценарій є типовою “моделлю вербальних і невербальних дій, за допомогою яких комуніканти виражає своє бачення ситуації, оцінює учасників і самого себе” [17, 5], тобто сценарій є когнітивною структурою, що містить інформацію про стандартну послідовність дій у типовій ситуації. Сценарії формуються в процесі сприйняття й інтерпретації мовленнєвих дій на основі попереднього досвіду, уявлень, що зберігаються в пам’яті суб’єкта. Саме завдяки наявності сценаріїв людина знає, які дії вимагаються від неї в конкретній ситуації, і може правильно інтерпретувати поведінку учасників комунікації. Дотримання сценаріїв поведінки забезпечує ефективність комунікації, а порушення – її провал.

Сценарій типової ситуації встановлення мовленнєвого контакту являє собою інтерактивний блок (мінімальну діалогічну єдність) [3, 86; 10, 96; 11, 33] або суміжну пару (adjacency pair) [13, 230; 20, 728], що складається з двох однотипних висловлень, кожне з яких вимовляється по черзі мовцем і слухачем. Типовий сценарій встановлення мовленнєвого контакту передбачає: 1) наявність, щонайменше, двох комунікантив; 2) появу в одного з них комунікативного наміру розпочати мовленнєву комунікацію; 3) аналіз і оцінювання особистісних характеристик партнера зі спілкування, його схильності до вступу в мовленнєву комунікацію; 4) створення за допомогою невербальних засобів такої ситуації спілкування, що відповідає комунікативному наміру співрозмовників; 5) вибір і позначення каналу повідомлення; 6) вибір і позначення коду повідомлення; 7) повернення уваги партнера зі спілкування; 8) позначення комунікативного наміру вступити в інтеракцію за допомогою посилання відповідного запиту про можливість встановлення мовленнєвого чи невербального контакту [1, 118; 18, 174]. Цей список ми поповнюємо 9) ідентифікацією адресанта / адресата; 10) визначенням ситуації спілкування; 11) вибором контактовою встановлювальної теми розмови. Врахування цих аспектів дозволяє розглядати ситуацію встановлення мовленнєвого контакту

як соціальний ритуал – прагнення адресанта встановити дружні комунікативні стосунки з адресатом з метою їх розвитку в процесі подальшого обміну інформацією та успішного завершення.

Наприклад:

[He peers over the aisle, looks around, no one in sight. Michelle appears by the soda dispenser, wary of him.]

Michelle: Hi.

Luke: Hey. How are you?

Michelle: I'm okay. You?

Luke: Okay. You look really nice.

Michelle: Thanks. I was hopin' you might call.

Luke: I was going to (M. Curland. Zerophilia).

Наявність відповідного сценарію в свідомості адресата дозволяє йому вірно проінтерпретувати ситуацію і сприйняти ініціюючі дії адресанта як спробу встановити мовленнєвий контакт з метою подальшої діалогічної інтеракції. Вибір адресантом МКП-привітання (*How are you doing?*) відповідає близьким стосункам між комунікантами. Зустрічне питання адресата (*You?*) у відповідь свідчить про його готовність продовжити інтеракцію.

Ми визначаємо стадію встановлення мовленнєвого контакту як вищого ступеня ритуалізовану мовленнєву дію, що має набір постійно вживаних конвенційних стереотипних мовленнєвих одиниць, спеціально призначених маркувати початок акту комунікації у часі та просторі. У функції індикаторів початку спілкування зазвичай слугують питальні за формою і метакомунікативні за змістом одиниці, які ми називаємо контактовстановлювальними МКП. Їх основною прагматичною функцією є встановлення мовленнєвого контакту.

Контактовстановлювальні МКП є фразами, що ініціюють спілкування (ice-breakers) [14]; створюють атмосферу довіри до інформації, що передається, та її джерела; сприяють досягненню конгруентності (congruence) [15] адресанта й адресата – їх максимально узгодженої, скоординованої мовленнєвої поведінки. У цьому виявляються прагматичні властивості контактовстановлювальних МКП.

Семантична структура контактовстановлювальних МКП у комунікативній фатичній ситуації “Привітання” може бути представленою умовно таким чином: “адресант сигналізує адресату про те, що хоче вступити з ним у мовленнєвий контакт”. Контактовстановлювальні МКП типу *Mind if I join you?* містять сему доброзичливості. У МКП такого типу присутній також семантичний компонент “під час зустрічі”, тобто вказівка на початковий момент мовленнєвої інтеракції.

У ході мовленнєвої взаємодії МКП встановлення мовленнєвого контакту можуть належати як мовцю, так і слухачеві. Контактовстановлювальні МКП створюють саму можливість подальшого обміну інформацією та організують перехід до центральної стадії підтримування мовленнєвого контакту.

До контактовстановлювальних МКП-атрактантів уваги відносимо: 1) питання-привітання, 2) питання-звертання, 3) питання-ідентифікатори, 4) питання-компліменти, 5) питання-топікалізатори, 6) питання-пропонування, 7) питання-плеоназми. Кількісні

показники контактовстановлювальних МКП в англomовному діалогічному дискурсі схематично зображуємо в такому вигляді:

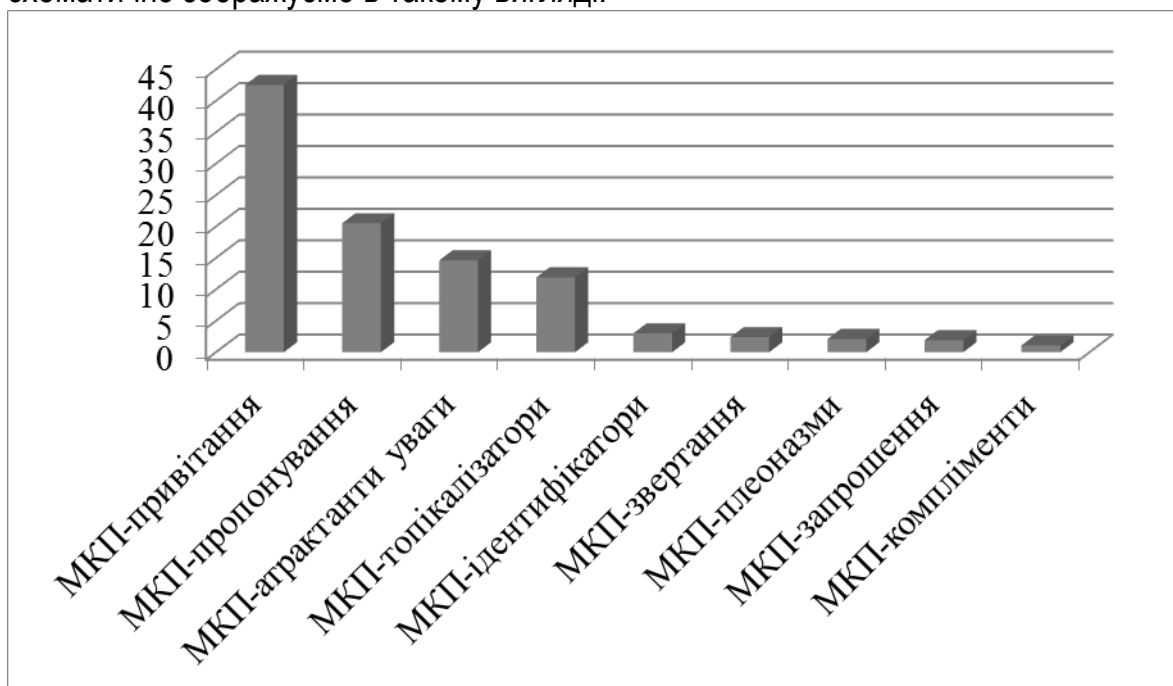

Рис. 1.1. Кількісні показники контактовстановлювальних МКП у сучасному англomовному діалогічному дискурсі

Розглянемо детальніше кожен із зазначених типів контактовстановлювальних МКП.

МКП-атрактанти уваги є питальними кліше, що виконують функцію звертання з метою привертання уваги адресата до повідомлення:

Pellit: [Loudly, to the room.] Everyone, can I have your attention please? I've just learned that Kurt has fired our dear friend Hank here.

Kurt: What are you – ?! (M. Markowitz. Horrible Bosses)

Контактовстановлювальне МКП (*Everyone, can I have your attention please?*), що підсилене паралінгвальним компонентом (*loudly*) та звертанням (*everyone*), виконує апелятивну функцію і спрямоване на активізацію уваги слухачів. До того ж, вказане контактовстановлювальне питання активізує мисленеву діяльність партнера з комунікації та виконує інтродуктивну функцію, визначаючи тематику мовленнєвої взаємодії.

Питання-привітання є сигналами визнання адресата, а не запитом інформації про реальний стан справ чи здоров'я співрозмовника, тому що в умовах фатичного етикетного дискурсу розповідь у подробицях про всі свої справи і новини є недоречною. МКП-привітання можуть вживатися слідом за стереотипними вітаннями у стверджувальній формі, реалізуючи функцію розгорнутого привітання:

Policeman: Afternoon.

Phil: Afternoon, officer. How's it going today?

Policeman: Oh, it's going fine, thank you. How are things with you?

Phil: Fine, fine (J. Drysdale. Grand Theft Parsons).

Ідентифікувавши ситуацію спілкування як контекст привітання, мовець і слухач вітають один одного, реалізуючи розгорнуту інтерактивну модель привітання, що являє собою послідовність обов'язкових мовленнєвих дій, які виконуються в декілька етапів. На першому етапі відбувається обмін основними вітаннями (*Afternoon – Afternoon*), на другому – розгорнутими, більш детальними МКП-привітаннями (*How's it going today? – How are things with you?*).

За допомогою МКП-ідентифікаторів, виражених інтерогативними мовленнєвими актами самопредставлення (*May I introduce myself?*) і представлення (*May I introduce (present) myself (to you)?*), партнери зі спілкування ідентифікують себе та співрозмовника, встановлюють параметри соціальної дистанції (співвідношення соціальних статусів / ролей, позицій вищий – нижчий – рівний), а також визначають, в якій емоційній тональності буде проходити інтеракція.

МКП-звертання призначені для регуляції емоційної тональності діалогічного дискурсу, оскільки вони сприяють формуванню атмосфери довіри між комунікантами. Перехід до звертання на ім'я типу *May I call you Emma?* в англomовному соціумі супроводжується, як правило, зазначенням причини та бажання зміни міжособистісних стосунків на неформальні і навіть фамільярні, тобто вибір форм звертання є прагматично вагомим.

За допомогою контактовстановлювальної функції *питань-компліментів* забезпечується регламентація соціальних та індивідуально-особистісних відносин між комунікантами, що спрямована на вироблення платформи для подальшої мовленнєвої взаємодії. У відповідь на питання-комплімент зазвичай слідує зустрічний комплімент співрозмовника, за допомогою якого комунікант нейтралізує власні достоїнства в жартівливій або самопринизливій формі, тим самим покращуючи імідж співрозмовника:

Kathleen: Well, hello there, Emma. Aren't you a picture? I swear, the only girl prettier than you is my granddaughter, Sarah.

Emma: Considering she's the image of you, that must make me the third prettiest girl (D. Leclair, C. Mann. Claimed: The Pregnant Heiress).

Використовуючи в контактовстановлювальній функції питання-комплімент *Aren't you a picture?*, адресант пропонує в якості предмета мовленнєвої взаємодії обговорення чудової зовнішності співрозмовниці (“гарна, як картинка”).

Іллокутивна сила МКП-пропонувань та МКП-запрошень типу *Won't you sit down?, Iced tea?, Can I buy you a drink?* спрямована на встановлення комфортних умов мовленнєвого контакту. Форма МКП-пропонувань пов'язана з бажанням ініціатора контакту нейтралізувати незручність адресата, заохочуючи його до контакту. Врахування волі співрозмовника є важливою прагматичною характеристикою МКП-пропонувань, яка полягає в етикетному підкресленні вільної мовленнєвої поведінки адресата з боку мовця.

МКП-моніталізатори типу *Isn't it hot today?, Lovely weather, isn't it?, Did you hear about the party tonight?* є носіями тематичної інформації. Вони здатні визначати або змінювати тему діалогічного дискурсу, змушуючи партнера зі спілкування регулювати мовленнєвий контакт з урахуванням інтересів співрозмовника.

МКП-плеоназми не є запитами інформації, а ствердженнями очевидного в питальній формі. Це – інформативно надлишкові одиниці мови, які нічого не запитують, а лише констатують / коментують у формі питання очевидний факт, що вже здійснився чи здійснюється у присутності суб'єкта й об'єкта мовлення. МКП-плеоназми виконують репрезентативну іллокутивну функцію: стверджують, описують дії співрозмовника в момент зустрічі з ним:

[Harvey stands at the bar. Susan comes into the room. She approaches.]

Susan: Hi Dad.

Harvey: Hey Suz.

Susan: Are you alright?

Harvey: Yeah. I'm great. How are you doing? Enjoying yourself?

Susan: Yeah (J. Hopkins. Last Chance Harvey).

У наведеному епізоді мовленнєвої взаємодії контактовстановлювальне МКП-плеоназм *Enjoying yourself?* слугує не для запиту очевидного факту, а для іншої цілі – розпочати розмову. Адресат “підтакує” мовцю (*Yeah*), повністю підтверджуючи сказане ним.

МКП-атрактанти уваги реалізують стратегію контактовстановлення, що є однією з домінуючих стратегій інтродуктивного плану та являє собою обмін словесними пестуваннями – мовленнєвими актами, за допомогою яких мовець визнає присутність іншої людини в соціально прийнятній вербальній формі. До реалізації стратегії подолання дистанціювання належить низка тактик використання контактовстановлювальних МКП, а саме: 1) тактика освідомлення (42,5%), 2) тактика пропонування (22,4%), 3) тактика привертання уваги адресата (14,6%), 4) тактика прояву зацікавленості в ситуації спілкування (14%), 5) тактика солідаризації (6,5%).

Вибір метакомунікативного контактовстановлювального питання зумовлений трьома факторами, а саме: співвідношенням соціальних статусів / ролей комунікантів, значенням параметра “дистанція” в інтеракції, ситуацією спілкування (офіційна / неофіційна). З цього випливає, що за допомогою метакомунікативних контактовстановлювальних питань учасники мовленнєвої взаємодії інформують один одного про свою оцінку вищезазначених факторів, формуючи на стадії встановлення мовленнєвого контакту міжособистісну, соціальну і тематичну платформу для інтеракції. Виявлені прагмасемантичні типи контактовстановлювальних МКП можуть скласти основу для наступних наукових пошуків у галузі теорії комунікації та створити підґрунтя для вивчення інших функцій, що реалізуються МКП.

Література

1. Агафонов Ю. Л. Контактостанавливающие высказывания / Ю. Л. Агафонов // Структурно-семантические единицы текста (на сопоставительной основе французского и русского языков). – М. : МГПИИЯ, 1986. – № 267. – С. 116–135.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
3. Быковская С. А. Фатический аспект немецкой обиходной речи : дисс. ... к. филол. н. : 10.02.04 / С. А. Быковская. – М., 2003. – 268 с.
4. Власова А. В. Речевые клише французской разговорной речи в коммуникативно-прагматическом аспекте (фреймы фрагмента входа в общение) : дисс. ... к. филол. н. : 10.02.05 / А. В. Власова. – Нижний Новгород, 2008. – 177 с.

5. Грачева В. В. Речевой акт контактоустанавливающего фатического метакоммуникатива в ракурсе функционально-прагматического поля / В. В. Грачева // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. – 2012. – № 133. – С. 133–139.
6. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – Москва : Наука, 1969. – 307 с.
7. Матюхина Ю. В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI–XX веков : дисс. ... к. филол. н. : 10.02.04 / Ю. В. Матюхина. – Харьков, 2004. – 227 с.
8. Михайлова Н. П. Иерархия функций метакоммуникативных речевых актов / Н. П. Михайлова // Русский язык: система и функционирование. – Минск : РИВШ, 2006. – Ч. 1. – С. 94–97.
9. Почепцов Г. Г. Фатическая метакоммуникация / Г. Г. Почепцов // Избранные труды по лингвистике : [монография] / [сост., общ. ред. и вступ. ст. И. С. Шевченко]. – Харьков : ХНУ им. В. Н. Каразина, 2009. – С. 444–448.
10. Сеницына А. Н. Метакоммуникативные единицы и их роль в организации и регуляции англоязычного диалогического общения : дисс. ... к. филол. н. : 10.02.04 / А. Н. Сеницына. – Санкт-Петербург, 2005. – 223 с.
11. Чхетиани Т. Д. Лингвистические аспекты фатической метакоммуникации (на материале английского языка) : дисс. ... к. филол. н. : 10.02.04 / Т. Д. Чхетиани. – К., 1987. – 203 с.
12. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм “за” и “против”. – М. : Прогресс, 1975. – С. 193–230.
13. Branco A. U. Communication and Metacommunication in Human Development / A. U. Branco, J. Valsiner. – New York : Age Publishing, 2004. – 318 p.
14. Brown K. Linguistics Today / K. Brown. – London : Fontana Paperbacks, 1984. – 283 p.
15. Calero H. H. The Power of Nonverbal Communication: How You Act is More Important Than What You Say / H. H. Calero. – Los Angeles : Silver Lake Publishing, 2005. – 308 p.
16. Crismore A. Talking with Readers: Metadiscourse as Rhetorical Act / A. Crismore. – New York : Peter Lang, 1989. – 294 p.
17. Goffman E. Forms of Talk / E. Goffman. – Pennsylvania : University of Pennsylvania Press, 1983. – 335 p.
18. Gottschalk C. How to Start and Make a Conversation: How to Talk to Anyone in 30 Seconds or Less / C. Gottschalk. – Ocala : Atalntic Publishing Group, 2010. – 300 p.
19. Malinowski B. On Phatic Communion / B. Malinowski // The Discourse Reader / [ed. by A. Jaworski, N. Coupland]. – New York : Routledge, 1999. – P. 302–305.
20. Ruesch J. Communication: The Social Matrix of Psychiatry / J. Ruesch, G. Bateson. – New York : W.W. Norton, 1951. – 314 p.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Curland M. Zerophilia [Electronic resource] / M. Curland. – 2004. – Mode of acces : <http://www.imsdb.com/scripts/Zerophilia.html>.
2. Drysdale J. Grand Theft Parsons [Electronic resource] / J. Drysdale. – 2003. – Mode of acces : <http://www.imsdb.com/scripts/Grand-Theft-Parsons.html>.
3. Hopkins J. Last Chance Harvey [Electronic resource] / J. Hopkins. – 2009. – Mode of acces : <http://www.imsdb.com/scripts/Last-Chance-Harvey.html>.
4. Leclair D. Claimed: The Pregnant Heiress / D. Leclair, C. Mann. – New York : Harlequin, 2011. – 192 p.
5. Markowitz M. Horrible Bosses [Electronic resource] / M. Markowitz. – 2010. – Mode of acces : <http://www.imsdb.com/scripts/Horrible-Bosses.html>.

Анотація

У статті розглядається стадія встановлення мовленнєвого контакту. Визначаються функціонально-семантичні особливості контактовстановлювальних метакомунікативних питань як засобу організації діалогічного дискурсу. Розроблено типологію контактовстановлювальних метакомунікативних питань у сучасному англomовному діалогічному дискурсі. Контактостановлювальні

метакомунікативні питання регулюють хід інтеракції, забезпечують зворотний зв'язок у процесі спілкування.

Ключові слова: контактоустановлювальне метакомунікативне питання, діалогічний дискурс, інтеракція, мовленнєвий контакт, фатичний дискурс.

Аннотация

В статье рассматривается стадия установления коммуникативного контакта. Определяются функционально-семантические особенности контактоустанавливающих метакоммуникативных вопросов как средств организации диалогического дискурса. Предлагается типология контактоустанавливающих метакоммуникативных вопросов в современном англоязычном диалогическом дискурсе. Контактующие метакоммуникативные вопросы регулируют ход интеракции, способствуют осуществлению обратной связи в процессе общения.

Ключевые слова: контактоустанавливающий метакоммуникативный вопрос, диалогический дискурс, интеракция, речевой контакт, фатический дискурс.

Summary

The article focuses on the initial stage of speech contact. The paper examines functional and semantic properties of contact-establishing metacommunicative questions as means of organization of dialogic discourse. Typology of contact-establishing metacommunicative questions in modern English dialogic discourse is suggested. Contact-establishing metacommunicative questions regulate the flow of interaction, contribute to the realization of communicative feedback.

Keywords: contact-establishing metacommunicative question, dialogic discourse, interaction, speech contact, phatic communion.

УДК 070.1

Калужинська Ю. В.,

аспірантка,

ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”

ЗАСОБИ СТВОРЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ В ТЕКСТАХ НА ЕКОНОМІЧНУ ТЕМАТИКУ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ДРУКОВАНИХ ЗМІ)

Постановка проблеми. Однією з найважливіших складових нашого суспільства й нашого життя є засоби масової інформації. Це пов'язано з тим, що вони є основними засобами передачі інформації. ЗМІ є одним із елементів громадського життя, який активно реагує на суспільні процеси, віддзеркалює їх, впливає на свідомість людей. Здатність швидко й майже повністю охоплювати найширші аудиторії дає їм змогу формувати суспільну думку, визначати духовні цінності. Ось чому мова ЗМІ, зокрема газет, важлива й актуальна проблема постійних наукових досліджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку суспільства мас-медіа займають панівну позицію як сфера мовленнєвої діяльності. Особливості газетної мови, у тому числі й культуру мови преси, розглядали провідні українські дослідники, зокрема мовознавці: А. Н. Васильєва [3], Н. С. Голікова [4], М. А. Жовтобрюх [6], Л. Т. Масенко [8], О. Д. Пономарів [10], О. А. Сербенська [12] та інші.